

Kommentti: Bhakta eli sinne ja takaisin

Pekka Virkamäki (2005): *Arka ja ahdas ismi*. Porvoo: WSOY.

Tuija Hovi

Pekka Virkamäen omaelämäkerrallinen teos *Arka ja ahdas ismi* kuvailee ja tilittää henkistä seikkailua Krishna-tietoisuus -liikkeen parissa 1980–90 -luvulla Suomessa sekä Ruotsissa. Teos avaa ja konkretisoi monia mielenkiintoisia ulottuvuuksia niin uskonnollisen kääntymyksen kuin irtautumisenkin sosiaalipsykologisessa problematiikassa.

Konversio on yksilön uskonnollinen muutosprosessi. Se ei kuitenkaan synny tyhjästä eikä ohjau-
du pelkästään yksilölähtöisesti. Uskonnollinen tai muu elämäkatsomuksellinen kääntymys käynnis-
tyy ja kasvaa aina moniulotteisella dynaamisella kentällä. Siihen antavat panoksensa ihmisten välisen
vuorovaikutuksen, tapahtumien, ideologioiden, instituutioiden, odotusten ja orientaatioiden kumu-
loituvat tekijät. Konversio on prosessi, joka vaatii oman aikansa, se ei voi olla yksittäinen tapahtuma.
Ei ole myöskään vain yhtä syytä konversioon, ei yhtä prosessia eikä yhtä seurausta tapahtuneesta.
(Rambo 1993.)

Uskonnollisen vakaumuksen omaksuminen tai jäseneksi liittyminen nimetään siis konversioksi,
mutta vastaavaa yhtä yleistermiä uskonnollisista sitoumuksista eroamiselle ei tutkimuskirjallisuudesta
löydy. Identiteetit ja jäsenyydet ovat sosiaalisten liikkeiden tutkijoiden mukaan 1970-luvulta lähtien osoit-
tautuneet vähemmän pysyviksi ja enemmän vaihtuviksi kuin aikaisemmin (länsimaisen kristillisen tra-
dition piirissä). Tämän havainnon seurauksena on eroamistakin ryhdytty tutkimaan uskontososiolo-
gian ja -psykologian piirissä enemmän prosessinomaisena ilmiönä. (Bromley 1988.) Poiskääntyminen,
uskosta luopuminen, uskonnollinen irtautuminen, dekonversio – mitä nimitystä halutaankin käyttää
– on uskonnollisen konversion kaltainen muutosprosessi mutta päinvastaiseen suuntaan. Uskonnol-
lista irtautumista ja luopumista on kuitenkin konversiota vaikeampi tutkia, koska sen käynnistävänä
tekijänä on yleensä pettymys omaan valintaan, häpeä sekä siitä seuraava halu unohtaa jne. Myös viha,
katkeruus ja kostonhalu leimaavat helposti varsinkin tiiviin ja autoritaarisen viiteyhteisönsä jättäneen
irtautujan muistoja. Niistä puhuminenkin voi olla vaikeaa ja vastenmielistä eikä sanoja ole helppo löy-
tää.

Virkamäen omakohtainen muistelmateos antaa moniulotteisen kuvan molemmista henkisistä
prosesseista yksilötasolla. Lähes 15 vuoden sitoutuminen ISKCON-liikkeeseen, jota kirjoittaja itse

luonnehtii uskontososiologisesti ottaen varsin perustellusti lahkoksi, vaati aktiivijäseneltään paljon. Teos kuvaa kirjoittajan nousujohteista konversiouraa hang around -jäsenestä temppeleinjohtajaksi sekä hänen liikkeen ulkopuolelle palaavaa henkistä uudelleenrakennustaan. Etsintä, innostus, antautunut palvonta, uhrautuminen kuluttavaan vapaaehtoistyöhön, jäykän hierarkian hyväksyminen ja sen ylläpitäminen sekä myöhemmin liikkeen piirissä tehtyjen väärinkäytösten torjunta ja lopulta niiden myöntäminen tulevat omakohtaisten kokemusten kautta kirjan sivuilla hyvin eläviksi ja lukijaa puhutteleviksi.

Haastatellessani ihmisiä kristillisten herätysliikkeiden parissa omaa tutkimustani varten on usein käynyt ilmi, että mitä pitempi aika konversiosta on kulunut, sitä pidempänä ja monitahoisempana uskonnollisen muutoksen historia kuvataan. Kun uusi merkitysjärjestelmä on rakentunut, merkkejä ja syy-seuraus -suhteita tapahtuneesta muutoksesta halutaan osoittaa jo vuosia ennen varsinaista oman uskonnollisen aktiivisuuden heräämistä. Myös Virkamäen kääntymyksen historia saa vauhtia arkisista ja tavanomaisista tapahtumista ja kokemuksista, joiden merkitys jälkikäteen arvioituna rakentuu uskonnolliseksi etsimiseksi. "Sen jonkin" puuttumista elämässä kompensoivat sopivalla hetkellä niin kutsuttujen merkityksellisten toisten, Krishna-liikkeeseen tutustuneiden veljen, työkaverin ja tyttöystävän antamat virikkeet.

Kirjoittaja kuvailee myös käännyttämiselle tyypillistä alkuvastustustaan esimerkiksi ehdottoman auktoriteetin, gurun, valintaa kohtaan, vaikka monet muut liikkeen tarjoamat aktiviteetit viehättivätkin. Siinä korostuu se, että kyseessä ei ollut mikään tahdoton "hurahtaminen", vaan antautuminen uuteen elämäntapaan perustui harkittuun valintaan. On kuitenkin mielenkiintoista pohtia, millä tavoin liikkeen oppien omaksuminen olisi tapahtunut, jos asuinpaikkana olisi ollut Helsinki Tukholman sijaan. Kun Tukholmassa toiminta vaikutti jo monipuolisesta, aktiiviselta ja erilaisia osallistumismahdollisuuksia tarjoavalta, Helsingin temppeleissä toimintaa vasta viriteltiin puhdasoppisuudessa yksilotteiseen äärimmäisyyteen pyrkien. Erilaisuutta suvaitsevammassa ja henkilökohtaisten intressien toteuttamista hyväksyvämmässä yhteisössä oli kriittisesti pohtivalle etsijälle ilmeistä imua. Tarjonta ja kysyntä kohtasivat.

Tärkeänä ja positiivisena puolena jäsenyydestään puhuessaan kirjoittaja palaa toistuvasti yhteisöllisyyden ja yhteenkuuluvuuden kokemukseen. Suljettu vihkiytyneiden sisäpiiri rakensi psykologisen muurin ympärilleen, jonka sisäpuolella oli helppo vahvistaa ylemmydentuntoa ulkopuolisia kohtaan. Virkamäki antaa esimerkkejä yhteisöllisyyden ja yhteenkuuluvuuden varmistamisesta liikkeen piirissä kertomalla, kuinka yksilö sitoutettiin vapaaehtoistyöhön hengellisenä velvollisuutena. Kaikki olivat tukevasti samassa veneessä eikä tehtävien kyseenalaistaminen kuulunut bhaktan rooliin. Lahkotyyppiseen uskonnollisuuteen liittyy olennaisesti henkilökohtaisten valintojen tekeminen ja tiukat joko-tai -rajanvedot. Valintavaihtoehtoja ei kuitenkaan ole tarjolla niin, että yksilö voisi valita oikein mitään muuta kuin auktoriteettien valmiiksi viitoittaman kapean tien. Sosiaalinen paine hämärtää lo-

pulta pakotuksen ja henkilökohtaisen valinnan rajan (Burr 2004). Kaiken tämän kokenut kirjoittaja toteaaakin lakonisesti: ”ihminen uhraa hurmoksessa itse itsensä”.

Virkamäen jälkikäteen arvioiva introspektio ampuu hiukan ohi hänen pohtiessaan, kuinka psykologisen testin tulos aikoinaan luonnehti hänen omaa persoonallisuuttaan. Testin mukaan hänen tyyppisensä ihminen ei sovellu rutiinityöhön eikä sopeudu noudattamaan sääntöjä. Mitä muuta kuitenkin on arkipäivä Krishna-temppelissä kuin pakonomaista sääntöjen noudattamista ja toistuvien rituaalien ja rutiinien toteuttamista! Aina eivät psykologiset testit selitä ihan kaikkea. Rutiineille antautuvaa uskonharjoitustaan Virkamäki nimittää kirjassaan maaniseksi, suorastaan psykopaattiseksi. Ulkopuolisen ymmärryksellä ajatellen se vaikuttaakin aika patologiselta puuhalta. Opin ja sen mukaisen sosiaalisen elämän mallin sisäistäneelle kollektiivisella hurmoksellakin on silti oma mielekkyytensä. Uskonnon harjoittamisen tuloksena on palkitseva kokemus, joka liittyy yksilön osaksi suurempaa ja henkisesti korkeatasoisemmaksi miellettyä kokonaisuutta.

Valinta, joka jokaisen Krishna-liikkeen jäsenen on jossain vaiheessa tehtävä, on siis asettua jonkin yksittäisen gurun kritiikittömäksi opetuslapsiksi. Aikansa vastustettuaan ajatusta yhden gurun valinnasta kirjoittaja antautui parhaimmaksi katsomansa henkisen opettajansa alaisuuteen. ISCKON-hierarkiassa auktoriteetteja on kuitenkin muitakin kuin henkilökohtainen guru. Temppelein johtajan ylemmyys ja tämän oman asemansa häikäilemätön hyväksikäyttö sekä suoranainen simputus johtivat Virkamäen ensimmäiseen uskonkriisiinsä. Konflikti auktoriteetin kanssa tai emotionaalinen pettymys häneen onkin tyyppillinen poiskääntymiseen johtava tilanne lahkotyypisessä uskonnollisuudessa (Jacobs 1989). Virkamäen sitoutuminen itse oppiin ei kuitenkaan ollut niin löyhässä. Vastuun kasvaessa hänen siirtyessään Helsingin temppelein johtajaksi se pikemminkin vahvistui. Antoisimmaksi ajakseen liikkeen piirissä hän kuvaakin aikaa ”omassa temppelissään”. Palkitsevaa lienee ollut sekin, että itse auktoriteetin asemassa hänen oli mahdollista vaikuttaa epäkohtina kokemuinsa asioihin ja pyrkiä muuttamaan niitä mielestään miellyttävämmäksi.

Poiskääntyminen ei ollut Virkamäenkään kohdalla yhtäkin ja kertakaikkinen ratkaisu vaan vähittäinen ja usean tekijän samaan suuntaan ohjaava tapahtumien kulku. Liikkeen opetuksen jyrkkyys oli vuosien saatossa tullut jo monessa kohdassa vastaan, mistä tilanteista oli menty yli antautumalla, uhrautamalla ja nöyrytyksellä – gurujen ohjeiden mukaan. Lopulta avioero tiukassa temppelellä syrjemmälle jääneestä vaimosta ja uuden ihmissuhteen aloittaminen olivat tekoja, jotka siirsivät hänet (samoin kuin molemmat naiset) yhteisössä ei-toivotun yksilön asemaan. Samalla liikkeen piirissä tapahtuneiden väärinkäytösten tiedostaminen ja myöntäminen mielen torjunnan murruttua olivat Virkamäen kohdalla niitä niittejä, jotka vahvistivat epäilyjä ja suuntasivat häntä kohti luopumista. Hän kuvaa jäsentyneesti tilanteen kehittymistä kohti henkilökohtaisen maailmankatsomuksen romahdusta ja tyhjien tunnetta, joka syntyi siitä, ettei ollutkaan välineitä paikata rikkoutunutta ja menetettyä. Toistakymmentä vuotta psykologisesti eristettyä ja sisäänlämpiävää kommuunielämää viettäneelle astu-

minen yhteisön ulkopuolelle on hyppy tuntumattomaan. Virkamäki alkoi kerätä toisen todellisuuden rakennuspalikoita opiskelemalla uutta käsitteistöä kirjallisuuden avulla.

Retoriikan ja kielellistämisen voimaa osoittavia tilanteita ovat esimerkiksi kirjan kuvaukset sairauksien ja vaivojen tai psyykkisten oireiden attribuoinnista uskonnollisin termein, jolloin niiden käsittely kanavoituu joksikin muuksi toiminnaksi kuin lääketieteelliseksi hoidoksi. Muistan, kun itse 1980-luvun puolivälissä nuorena uskontotieteen opiskelijana vierailin Helsingin temppelissä murkinoimassa ja testasin naisbhaktan tietämystä mielestäni holtittoman sokerin käytön mahdollisista seuraamuksista hampaille. Sain vastaukseksi terministisen argumentin, jonka mukaan Krishna pitää huolen siitä, että hampaisiin ei tule reikiä. Asia oli sillä loppuun käsitelty.

Uskonharjoituksen totutut kuviot alkoivat temppelistä poismuuttaneen uuden hylkiöpariskunnan elämässä vähin erin keventyä ”kiihkokeskittymisen rutinoitumisena”. Tiukka rituaaliohjelma ei motivoinut enää kommuunin ulkopuolella. Ulkoisista bhaktan merkeistä luopuminen sekä lopulta kirjallisesti temppeliin ilmoitettu eroaminen liikkeestä toimivat sillat polttavina tekoina ja lisäsivät etäisyyttä altaaksi käyneeseen viiteryhmään. Prosessi ei kuitenkaan pääty tähän. On kunnioitettavaa, että Virkamäki on jaksanut kertoa yksityiskohtaisesti myös poiskääntymisen pitkästä tiestä ja sen seurauksista. Dekonversio on pitkä prosessi, kun korjattavaa on paljon. Parin vuoden sinnittelyn jälkeen puhjennut burn out on raju esimerkki siitä, miten ihmismieli toimii viiveellä ja tarvitsee oman aikansa uudelleenjärjestelyyn.

Virkamäki edustaa poiskääntymyksen psykologian käsittein esimerkillisesti kausaaliprosessimallia (Wright 1988) eli vähittäistä irtautumista. Muistelmateoksessa nousevat esiin poiskääntymyksen vaiheina kriisi, reflektio, disaffektio, vetäytyminen, kognitiivinen transitio sekä kognitiivinen uudelleenjärjestely. ”Uskonkriiseksi” kilpistyviä tilanteita matkan varrella oli itse asiassa useampiakin kuin yksi, joiden jälkeen oma refleктоiva arvio vielä pyrki palauttamaan tilanteen ennalleen. Opilliset periaatteethan olivat pitkällä aikavälillä perusteellisesti sisäistettyjä ja arvokkaiksi koettuja. Opin tiukasti sisäistäneelle ja sosiaaliseen ympäristöönsä sitoutuneelle yksi kriisi tuskin koskaan riittääkään lähtöpäätöksen perusteeksi. Kirjoittaja itse vertaa tilannetta parisuhdeväkivaltaan, jota uhri on valmis kestämään usein hyvin pitkään ennen lopullista irtiottoa. Varsinainen disaffektio kärjistyi pettymykseen auktoriteetteja kohtaan, mikä vähitellen pakotti vetäytymään yhä etäämmälle yhteisön vaikutuksesta. Kognitiivinen muutos ja uudelleenjärjestely näyttäytyvät teoksessa limittäisinä ja jatkuvina prosesseina, mikä onkin tietysti leimallista vapaaehtoiselle irtautumiselle omaan tahtiin (ks. Wright 1988, 150). Ylipäätään uskonnollisuus tai ”uskossa eläminen” on nähtävä etenevänä kognitiivisena prosessina, joka sopeutuu toisiaan seuraaviin tilanteisiin tai konfrontoi niiden kanssa.

Virkamäen kirja on uskonnollinen elämäkertomus, hänen oma editionsa siihenastisesta elämästään kerrontahetkellä muistettuna ja tulkittuna. Elämäkertomus rakentuu aina tiettyjen periaatteiden varaan. Olennaista on se, kuka kertoo, missä tilanteessa, missä tarkoituksessa ja kenelle (Linde 1993). Se ei ole koskaan puhdasta raportointia, eikä voikaan olla objektiivista jo pelkästään muistin selektiivisyy-

den takia. Puhtaana raporttina se ei kuitenkaan olisi mielekäs edes kertojalle, eikä välttämättä lukijallekaan. Kertomisella itsellään on oltava tarkoitus. Virkamäen kirjan kohdalla voi kertomisen tarkoituksen nähdä olevan ainakin kahtalainen. Yhtäältä se on ollut kirjoittajan mielen ja identiteetin aktiivista restaurointia, toisaalta se on pyrkimys lisätä ymmärrystä sen tyyppistä uskonnollisuutta kohtaan, jota ulkopuolisen on usein hyvin vaikea ymmärtää, saati hyväksyä. Virkamäki on teoksellaan osoittanut, miten moniulotteisesta ilmiöstä on kysymys.

Yleisesti ottaen tämä muistelmateos on mielenkiintoa ylläpitävä sekä miellyttävä lukukokemus, sillä se ei ole meuhkaavaa saarnaamista puolesta tai vastaan vaan vuoroin surumielisesti toteavaa, vuoroin huumorin sävyttämää tutkiskelua. Itseä kurittava ehdottomuus kääntyy monin paikoin tilanteiden komiikan ymmärtäväksi pään pudisteluksi. Helsingin temppelin tiukkapipoisuus korostuu esimerkiksi sukupuolisegregaation jyrkkyydessä verrattuna Almvikin ilmapiiriin. Ylipäätään liikkeen opetuksen mukainen seksuaalisuuden tabuointi tuotti monia tapoja, joiden kuvauksessa kirjan sivuilla huumorinkin kukkii, kuten kuvauksissa vekkulista silmäpelikulttuurista ja temppelin presidenttiä työllistävästä puhemieskäytännöstä. Myös hygienian kustannuksella rituaaliseen puhtauteen tähtäävistä veedisisistä vessatoimista lukiessa voi miltei kuulla kirjoittajan hiukan hymähtelevän.

Pitkäaikainen sitoutuminen tiukasti yksilöä kontrolloivaan lahkoon on jossain mielessä jälkikäteen nähtynä traagista, mutta mikä olisi ollut parempi vaihtoehto? Jollain tavalla ihmisen on aikansa vietettävä ja omalla tavallaan onnellista on, jos voi itse valita tapansa. Lahkolaisuuteen liittyi kirjoittajan henkisenä retkenä myös antoisia aikoja ja hyviä hetkiä. Niiden tunnustaminen perustelee valintoja, myöntymistä, kestämistä sekä sitä, että irtautuminen ja uuden suunnan löytäminen ei ole ollut helppoa. Kääntymyksen ja sitoutumisen prosessin kuvauksen lisäksi Virkamäki käyttää lähes toisen puolen kirjasta luopumisprosessin kertaamiseen ja analysointiin. Lukijalle avautuu näin koko paketti. Teos ei ole katkeraa jälkiviisautta vaan surunkin myöntävää, rauhallisen toteavaa ja asiayhteyksiä etsivää. Sellaisena Arka ja ahdas ismi on liikkeen ulkopuoliselle avartavaa ja vastaavanlaisessa maailmassa eläneelle varmaankin lohdullista luettavaa.

KIRJALLISUUS

BROMLEY, DAVID (TOIM.)

1988 *Falling From The Faith: Causes and Consequences of Religious Apostacy*. London: Sage.

BURR, VIVIEN

2004 *Sosiaalipsykologia ihmiskäsityksiä*. Tampere: Vastapaino.

JACOBS, JANET LIEBMAN

1989 *Divine Disenchantment: Deconversion from New Religions*. Bloomington: Indiana University Press.

LINDE, CHARLOTTE

1993 *Life Stories: The Creation of Coherence*. New York: Oxford University Press.

RAMBO, LEWIS

1993 *Understanding Conversion*. New Haven: Yale.

WRIGHT, STUART A.

1988 *Leaving New Religious Movements: Issues, Theory, and Research*. Teoksessa David Bromley (toim.), *Falling From The Faith: Causes and Consequences of Religious Apostacy*. London: Sage.